

Spremnost studenata na preduzetništvo: studija slučaja „Univerzitet u Beogradu 2014“

Zoran Rakićević

Fakultet organizacionih nauka, Univerzitet u Beogradu
Jove Ilića 154, 11000 Beograd, Srbija
zoran.rakicevic@fon.bg.ac.rs

Brankica Ljamić-Ivanović

Sinhronia Beograd
Vojvode Bogdana 32, Beograd
brankica@sinhronia.com

Jasmina Omerbegović-Bijelović

Fakultet organizacionih nauka, Univerzitet u Beogradu
Jove Ilića 154, 11000 Beograd, Srbija
omeja@fon.bg.ac.rs

Abstrakt. Ovaj rad predstavlja istraživanje spremnosti studenata Univerziteta u Beogradu za preduzetništvo. Istraživanje je sprovedeno tokom 2014. Godine, među 177 studenata, putem upitnika kojim su ispitani stavovi studenata o pet dimenzija spremnosti za preduzetništvo: 1) Preduzetničkim namerama; 2) Sposobnosti za preduzetništvo; 3) Atraktivnosti preduzetničkog zanimanja; 4) Orijentaciji ka učenju; i 5) Strasti prema radu.

Dimenzije spremnosti za preduzetništvo su povezane sa različitim karakteristikama studenata: a) Fakultetsko obrazovanje (inženjersko vs. menadžersko); b) Preduzetničko obrazovanje (kroz nastavu i seminare iz preduzetništva); c) Odrastanje u preduzetničkom okruženju; d) Socio-demografske osobine. Na osnovu toga, izvršena je analiza istraživačkih varijabli, uz pomoć statističkih tehnika: Koeficijenta korelacije i T-testa.

Najpre je izvršena analiza spremnosti za preduzetništvo studenata inženjerskih disciplina (“inženjeri”) i studenata menadžment/društvenih disciplina (“menadžeri”). Na osnovu posmatranog uzorka je utvrđeno da postoji statistički značajna razlika između navedene dve grupe studenata, što je u radu predstavljeno zajedno sa ostalim nalazima. Rezultati predstavljeni u radu mogu koristiti: a) Obrazovnim institucijama – u cilju stvaranja obrazovnih programa za podršku preduzetništvu mladih i u cilju daljeg razvijanja akademskih programa iz oblasti preduzetništva; b) Državi – kako bi efektivnije stimulisala preduzetničku ekonomiju mladih, i c) Pojedincima koji bi želeli da ispitaju svoje preduzetničke namere i spremnost za preduzetništvo.

Ključne reči: preduzetništvo, spremnost za preduzetništvo, preduzetničke namere, studenti BU.

1 Uvod

Svaki preduzetnički poduhvat predstavlja rezultat određene preduzetničke namere pojedinca ili grupe. Uspeh pokrenutog biznisa, u velikoj meri, zavisi od spremnosti preduzetnika da se “žrtvuje” za dostizanje poslovnih ciljeva. Pod preduzetničkim namerama se podrazumevaju namere u pokretanju poslovnog poduhvata u budućnosti. Edukacija studenata iz preduzetništva i upravljanja MSP u okviru univerzitetskih programa ima za cilj da pospeši i podrži preduzetničke namere studenata.

Različiti autori su ispitivali preduzetničke namere i njihovu vezu sa brojnim drugim faktorima: De Clercq et al. (2013) su ispitivali efekat orijentacije ka učenju i strasti prema radu na preduzetničke namere studenata; Dinis et al. (2013) i Zampetakis et al. (2011) su istraživali uticaj psiholoških karakteristika studenata (kreativnost i emocionalna inteligencija); Farashah (2013) i Souitaris (2013) su ispitivali uticaj obrazovanja i treninga iz oblasti preduzetništva, a Lee et al. (2011) su pokazali uticaj radnog okruženja i zadovoljstva poslom na preduzetničke namere. Nabi et al. (2010) i Zhang et al. (2013) su istraživali uticaj visokog obrazovanja na preduzetničke namere.

Tema rada koji se predstavlja odnosi se na istraživanje spremnosti studenata Univerziteta u Beogradu (popularno: Beogradskog univerziteta) za preduzetništvo. Ideja je da se ispita karakteristika *preduzetnička*

spremnost studenata i da se istraži njena povezanost sa ostalim karakteristikama studenata i sa uticajnim faktorima okruženja. Namera autora rada je bila da se, putem anketnog istraživanja među studentima različitih fakulteta Beogradskog univerziteta, prikupe podaci neophodni za analizu u istraživanju. Rezultati rada i istraživanja namenjeni su široj akademskoj zajednici, kreatorima obrazovne politike, kao i kreatorima politike podrške preduzetništvu mladih.

Rad koji se predstavlja sastoji se od više delova. Nakon Uvoda, u drugom delu opisuje se koncept spremnosti za preduzetništvo. Treći deo opisuje sprovedeno istraživanje o spremnosti studenata Beogradskog univerziteta za preduzetništvo. Četvrti deo rada prikazuje rezultate istraživanja sa diskusijom. Na kraju, peti deo čine Rezime i Zaključak rada.

2 Spremnost za preduzetništvo

Preduzetništvo se definiše kao proces u kojem pojedinac uočava i koristi poslovnu priliku bez osvrtnja na resurse kojima trenutno upravlja, i kao „umetnost“ prevođenja ideje u novi poslovni poduhvat (Baringer & Ireland, 2010, str. 30). Preduzetnici prepoznaju priliku kao nezadovoljenu tržišnu potrebu i prevode je u uspešan biznis, pokretanjem novog poslovnog poduhvata - da bi zadovoljili te tržišne potrebe. (Hsieh et al., 2007; Moor et al., 2008, str. 6). Prema Omerbegović-Bijelović (2010, str. 234), preduzetništvo se može definisati kao „društvena funkcija stvaranja nove vrednosti kroz kreativnu kombinaciju poslovnih resursa“. Zampetakis (2013) tvrdi da je preduzetništvo povezano sa stvaranjem nove vrednosti i da ima značajan uticaj na ekonomski razvoj i zapošljavanje. Značaj izučavanja preduzetništva se ogleda u doprinosu koje preduzetništvo ima u savremenim ekonomijama, jer doprinosi kreiranju novih radnih mesta i stvaranju nove vrednosti.

Jedna od najčešćih dilema u vezi sa preduzetnicima je: *Da li se preduzetnici radaju ili, s vremenom, postaju?* Ovo pitanje se bazira na mišljenju da su neki ljudi prirodno predodređeni da budu preduzetnici. Dva glavna faktora koja mogu uticati na pokretanje uspešnog poslovnog poduhvata su: Preduzetnička prilika i Sklonost pojedinca ka preduzetništvu. Preduzetnička prilika je povoljan skup okolnosti koji stvara potrebu za novim proizvodom, uslugom ili biznisom (Baringer & Ireland, 2010, p. 66). Souitaris et al. (2007) veruju da inspiracija za preduzetništvo dolazi od „emotivne hemije“ između pojedinca i konkretne prilike (Zampetakis et al., 2013). Težnja ili tendencija osobe ka preduzetništvu se definiše kao spremnost za preduzetništvo ili *preduzetnička namera* (De Clercq et al. 2013).

Preduzetnička namera se odnosi na nameru, privrženost i sklonost ka pokretanju preduzeća ili biznisa u budućnosti (Joensuu et al. 2013). U preduzetničkom smislu, Thompson (2009, p. 676) definiše nameru kao samopotvrdu uverenja osobe da namerava da pokrene novi poslovni poduhvat ili svesno planira da to učini u nekom budućem trenutku. Ajzen (1991) navodi generičku definiciju namere kao „spremnost osobe da izvrši zadato ponašanje“. To znači da se *preduzetnička namera* i *spremnost za preduzetništvo* mogu smatrati **sinonimima**, u određenom smislu.

Različiti autori ispitivali su veze između: 1) Preduzetničkih namera pojedinca i 2) Faktora koji se odnose na lične karakteristike pojedinca i njegovog okruženja:

- **Preduzetničko okruženje:** Vrlo je verovatno da će ljudi - čiji su roditelji preduzetnici, i sami postati preduzetnici (Solesvik et al., 2013). Takođe, ista mogućnost je i sa onima koji imaju poznanika preduzetnika (Baringer & Ireland, 2010, p. 40).
- **Nivo obrazovanja:** Različiti autori dali su različite zaključke u vezi uticaja formalnog obrazovanja na preduzetničke namere. Prema Nabi et al. (2010), visoko obrazovanje smanjuje verovatnoću za preduzetništvom. Što je pojedinac obrazovaniji i više specijalizovan za određenu profesiju, to postaje privlačniji drugim preduzećima i kompanijama. Preduzetnike čine ljudi koji su okrenuti više ka biznisu, a manje ka obrazovanju. Suprotno tome, Zhang et al. (2013) smatraju da je veza između obrazovanja i preduzetništva pozitivna. Obrazovanjem se ljudi specijalizuju i za određena zanimanja i profesije koje mogu ostvariti i u sopstvenom malom biznisu (npr. lekarske ordinacije, apoteke, projektantski biro).
- **Preduzetničko obrazovanje pojedinca:** Ovaj tip obrazovanja u detinjstvu i adolescenciji je potvrđen kao važan za kasnije preduzetničke namere (Dinis et al., 2013). Farashah (2013), Zhang et al. (2013) i Solesvik et al. (2013) su pokazali da postoji pozitivna veza između preduzetničkog obrazovanja i preduzetničkih namera. Farashah (2013) razlikuje tri tipa preduzetničkog obrazovanja: 1) Učenje da se razume preduzetništvo kao akademska disciplina, 2) Učenje da se deluje na preduzetnički način - što je karakteristično za interno preduzetništvo i 3) Učenje da bi se postao preduzetnik. Souitaris et al. (2007) je naglasio da programi obrazovanja (o preduzetništvu i za preduzetništvo) mogu pokrenuti određene preduzetničke namere studenata. Hamidi et al. (2008) je takođe otkrio da studenti koji su uključeni u programe obrazovanja o preduzetništvu imaju izraženije namere da započnu sopstveni biznis - u budućnosti.
- **Psihološki faktori:** Oni privlače najveću pažnju istraživača u ovoj oblasti. Glavne psihološke karakteristike koje su povezane sa preduzetničkom namerom, prema Dinis et al. (2013) su: 1) Sklonost ka riziku; 2) Samopouzdanje i 3) Želja za dokazivanjem. Zampetakis et al. (2013) su pokazali vezu između emocionalne

inteligencije studenata i njihovih preduzetničkih namera. U drugom radu, Zampetakis et al. (2011) su uspostavili vezu između individualne kreativnosti studenata i njihovih preduzetničkih namera.

- **Pol:** Lee et al. (2011) i Zhang et al. (2013) su pokazali da žene imaju manju želju da započnu sopstveni biznis nego muškarci. Takođe, i u radu Joensuu et al. (2013) pokazana je razlika u preduzetničkim namerama žena i muškaraca.
- **Ekonomsko okruženje:** Preduzetničke namere mogu zavisi od eksternih faktora, kao što su: Postojanje neželjenog ekonomskog okruženja i Nedostatak redovnih mogućnosti za zapošljavanje (De Clercq et al., 2013).
- **Radno okruženje:** Lee et al. (2011) su sugerisali da radno okruženje sa nepovoljnom inovacionom klimom ili/i sa nedostatkom tehničkih podsticaja izvrsnosti utiče na preduzetničke namere - kroz nisko zadovoljstvo poslom.
- **Orijentacija ka učenju i strast prema radu:** De Clercq et al. (2013) tvrde da orijentacija ka učenju i strast prema radu nisu bitni jedino za formiranje preduzetničkih namera pojedinca, već da ove dve osobine podržavaju prevođenje preduzetničke želje i mogućnosti za pokretanje sopstvenog biznisa u preduzetničke namere.

Različiti autori su merili preduzetničke namere na različite načine: Zampetakis et al. (2011) su merili preduzetničke namere kroz stepen slaganja, prema Likertovoj skali (1 – U potpunosti se ne slažem, do 5 – U potpunosti se slažem), sa sledećim stavovima: „Sviđa mi se ideja da postanem preduzetnik“ i „Nameravam da započnem sopstveni biznis“.

Joensuu, et al. (2013), su predložili sledeće stavove - sa stepenom slaganja takođe po Likertovoj skali (1-5):

- Koliko je verovatno da ćete započeti sopstveni biznis tokom studija ili nakon diplomiranja?
- Ako bi trebalo da birate između preduzetništva i plaćenog posla - nakon završenih studija, šta biste odabrali?
- Koliko je jaka Vaša namera da se upustite u preduzetništvo u nekom trenutku Vaše profesionalne karijere?
- Koliko je verovatno da se upustite u preduzetništvo, nakon što ste sakupili dovoljno radnog iskustva?
- Ako bi, nakon diplomiranja, trebalo da izaberete između preduzetništva i nezaposlenosti, šta biste izabrali?

Za razliku od preduzetničkih namera, **Spremnost za preduzetništvo** se može posmatrati kao koncept širi od *Preduzetničkih namera*; predstavlja ličnu kompetentnost pojedinca i njegov potencijal za preduzetništvo. Spremnost za preduzetništvo se može sastojati od sledećih pet karakteristika, tj. dimenzija, koje su istražene u radu (De Clercq et al. 2013): 1) **Preduzetnička namera** (engl. *Entrepreneurial intention*), namera pojedinca da pokrene novi poslovni poduhvat u budućnosti; 2) **Doživljena sposobnost za preduzetništvo** (engl. *Perceived ability*), potencijal sa kojim pojedinac vidi sebe sposobnim da postane uspešan preduzetnik; 3) **Atraktivnost preduzetničkog zanimanja** (engl. *Perceived attractiveness*), percepcija privlačnosti preduzetništva za pojedinca; 4) **Orijentacija ka učenju** (engl. *Learning orientation*), sklonost pojedinca da kontinuirano unapređuje i širi svoje znanje; 5) **Strast prema radu** (engl. *Passion for work*), stepen do koga ljudi vole aktivnosti koje su u vezi sa poslom. Svaka od dimenzija spremnosti za preduzetništvo, prema autorima De Clercq et al. (2013), istraživana je nizom pitanja o stavovima studenata - koji su, nešto kasnije, predstavljeni u Tabeli 3.

3 Istraživanje

Istraživanje o spremnosti studenata Beogradskog univerziteta (BU) za preduzetništvo je sprovedeno tokom 2014. Godine, među 177 studenata. Studenti su odgovarali na dve grupe pitanja iz ankete. **Prva grupa pitanja** se odnosila na socio-demografske i ostale karakteristike koje opisuju uzorak ispitanika: pol, starost studenata, fakultet, godina studija na fakultetu, prosečna ocena tokom studija, mesto življenja, informacije da li studenti imaju preduzetnika u porodici, informacije da li su pohađali nastavu ili seminare iz preduzetništva. Opis uzorka ispitanika je predstavljen kroz frekvencije njihovih odgovora za kategorijalne varijable (Tabela 1) i intervalne varijable (Tabela 2).

Tabela 1: Opis uzorka kroz frekvencije vrednosti odgovora za kategorijalne varijable

Kategorijalne varijable studenata BU		Broj*	Zastupljenost ** [%]
Pol	Muškarci	79	44,6
	Žene	98	55,4
Fakultet	Fakultet organizacionih nauka	95	53,7
	Mašinski fakultet	25	14,1
	Saobraćajni fakultet	36	20,3
	Ekonomski fakultet	3	1,7
	Elektrotehnički fakultet	4	2,3
	Tehnološko-metalurški fakultet	3	1,7
	Arhitektonski fakultet	2	1,1
	Fakultet dramskih umetnosti	2	1,1
	Beogradska politehnika	1	0,6
	Fizički fakultet	1	0,6
	Beogradska poslovna škola	1	0,6
	Pravni fakultet	1	0,6
	Fakultet političkih nauka	1	0,6
	PMF	1	0,6
Šumarski fakultet	1	0,6	
Obrazovanje	Menadžment	92	52,6
	Umetnost i humanističke nauke	4	2,3
	Inženjerstvo	79	45,1
Godina studija	Prva	4	2,3
	Druga	15	8,5
	Treća	48	27,1
	Četvrta	67	37,9
	Master studije	43	24,3
Mesto življenja	Beograd	102	57,6
	Ostali gradovi	75	42,4
Preduzetnik u porodici	Da	48	27,1
	Ne	129	72,9
Preduzetnik u porodici	Roditelji	34	70,8
	Brat ili sestra	4	8,3
	Roditelji vaših roditelja	3	6,3
	Braća ili sestre vaših roditelja	7	14,6
Preduzetničko obrazovanje	Da	28	16,5
	Ne	142	83,5
Seminari iz preduzetništva	Da	42	23,7
	Ne	135	76,3

* Broj ispitanika koji je odgovorio na ovo pitanje **Zastupljenost posmatrane kategorije u Uzorku

Drugi deo upitnika odnosio se na pet grupa pitanja o Spremnosti za preduzetništvo, definisanih kroz pet dimenzija: Preduzetničke namere, Sposobnost za preduzetništvo, Atraktivnost preduzetničkog zanimanja, Orijentacija ka učenju i Strast prema radu. Ova pitanja bila su definisana kao iskazi sa odgovorima, po Likertovoj skali od 1 – „Potpuno se ne slažem“ do 5 – „Potpuno se slažem“ (Tabela 3). Pitanja su bila izmešana u anketnom upitniku da bi se izbegla pristrasnost studenta u davanju odgovora, i imala su za cilj da izmere spremnost ispitanika (studenta) za preduzetništvo. Pouzdanost celokupne skale za merenje, koja se prostire u prethodno pomenutih pet dimenzija, a koja je definisana preko koeficijenta Cronbach's Alpha iznosila je $\alpha = 0,854$. Dobijena vrednost za koeficijent Cronbach's Alpha je odlična, jer u idealnom slučaju, prema autoru DeVellis (2012), koeficijent α treba da bude veći od 0,7. Drugi deo upitnika takođe ima krajnju ulogu da pruži pomoć u ispitivanju veze između Spremnosti za preduzetništvo i pojedinih karakteristika studenata i spoljnih faktora okruženja.

Tabela 2: Opis uzorka kroz frekvencije vrednosti odgovora za intervalne varijable

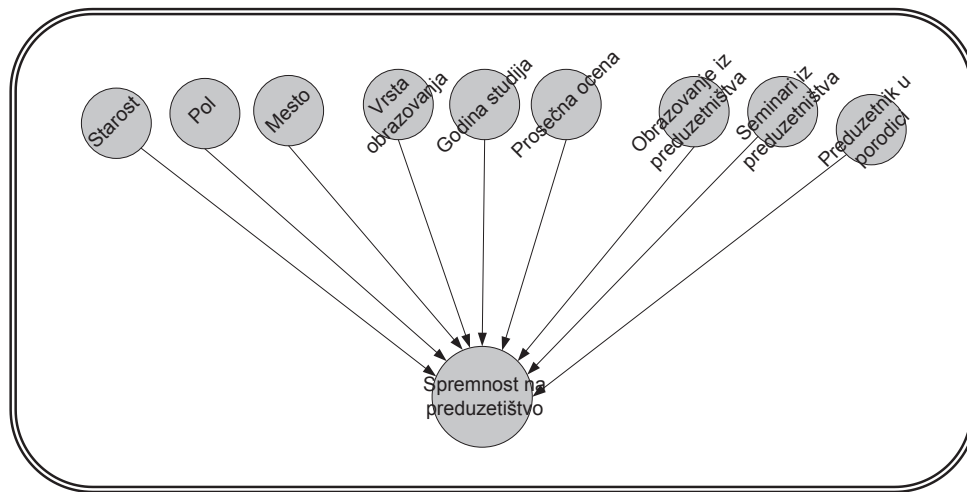
Intervalne varijable	Broj	Srednja vrednost (M)	Standardna devijacija (SD)
Starost studenta	177	22.51	1,809
Prosečna ocena studenta	156	8.38	0,777

Autori rada definisali su određene pretpostavke (P1-P9) koje dovode u vezu pojedine karakteristike studenata sa skalom kojom se meri spremnost za preduzetništvo (Slika 1):

P1: *Godine starosti studenata utiču na njihovu spremnost za preduzetništvo;*

P2: *Pol utiče na spremnost (studenta/studentkinje) za preduzetništvo;*

- P3: Mesto življenja/prebivanja (prebivališče) utiče na spremnost studenta za preduzetništvo;
- P4: Spremnost za preduzetništvo je determinisana vrstom studija;
- P5: Uspeh studenta (definisan kroz prosečno ocenu studenta tokom studija) može uticati na nivo spremnosti (studenta/studentkinje) za preduzetništvo;
- P6: Studenti na završnim godinama studija imaju veću spremnost za preduzetništvo od studenata na nižim godinama studija;
- P7: Studenti koji su, na fakultetu, pohađali nastavu iz preduzetništva imaju viši nivo spremnosti za preduzetništvo;
- P8: Studenti koji su pohađali seminare iz preduzetništva imaju izraženiju spremnost za preduzetništvo od studenata koji to nisu (pohađali);
- P9: Preduzetničko iskustvo u porodici može doprineti izraženijoj spremnosti (studenata) za preduzetništvo.

Slika 2: Karakteristike studenata i spremnost za preduzetništvo

Statističke tehnike koje su korišćene za proveru pretpostavki i statističko zaključivanje bile su Pearson-ov koeficijent korelacije i T-test. Rezultati istraživanja, predstavljeni su u Poglavlju 4.

4 Rezultati i diskusija

Podaci iz istraživanja su statistički analizirani uz pomoć “PASW Statistics - SPSS 18” statističkog softvera za obradu podataka. Tabela 3 prikazuje deskriptivnu statistiku varijabli iz drugog dela upitnika, koje mere pet dimenzija spremnosti studenata Beogradskog univerziteta (BU) za preduzetništvo.

Srednja vrednost (M) promenljive „Spremnost za preduzetništvo“ u celom uzorku iznosi 3,54 (na skali od 1-5), sa standardnom devijacijom (SD) od 0,667, što predstavlja rezultat koji izražava srednji nivo spremnosti za preduzetništvo uzorka studenata BU. Preciznije, srednje vrednosti za svaku od pet dimenzija, pojedinačno, su: *Preduzetničke namere* - $M = 2,95$; $SD = 0,592$; *Sposobnost za preduzetništvo* - $M = 3,19$; $SD = 0,953$; *Atraktivnost preduzetničkog zanimanja* - $M = 3,66$; $SD = 1,08$; *Orijentacija ka učenju* - $M = 4,17$; $SD = 0,632$; *Strast prema radu* - $M = 3,72$; $SD = 0,676$.

Vrednosti za pouzdanost stavki na skalama koje mere pet dimenzija preduzetničke spremnosti su predstavljene u Tabeli 3, preko koeficijenta Cronbach’s Alpha (α).

Ukupna vrednost za promenljivu *Spremnost za preduzetništvo* ($M = 3,54$) je izračunata kao prosek vrednosti prethodno navedenih pet dimenzija, sa jednakom značajnošću. (Razmatranje različitih koeficijenata značajnosti za pet dimenzija preduzetničke spremnosti može biti predmet u budućem radu i istraživanjima.)

Tabela 3: Deskriptivna statistika varijabli koje mere spremnost studenata BU za preduzetništvo

Varijable	Srednja vrednost (M)	Standardna devijacija (SD)
Spremnost za preduzetništvo: (Cronbach's $\alpha = 0,854$)	3,54	0,667
Preduzetnička namera (Likert skala 1-5): (Cronbach's $\alpha = 0,879$)	2,95	1,071
Verovatno ću uskoro pokrenuti sopstveni biznis.	3,03	1,089
Pripremam se da otpočnem sopstveni biznis.	2,88	1,179
Sposobnost za preduzetništvo (Likert skala 1-5): (Cronbach's $\alpha = 0,756$)	3,19	0,953
Potpuno mi je izvodljivo da otpočnem i samostalni posao.	2,93	1,077
Osećam se sigurnim da ću moći da otpočnem sopstveni posao ukoliko to budem želeo.	3,47	1,050
Atraktivnost preduzetničkog zanimanja (Likert skala 1-5): (Cronbach's $\alpha = 0,875$)	3,66	1,08
Imam jaku želju da otpočnem svoj biznis.	3,61	1,214
Imam jaku potrebu za samo-zapošljavanjem. Moja želja je da imam sopstvenu firmu.	3,70	1,064
Orijentacija ka učenju (Likert skala 1-5): (Cronbach's $\alpha = 0,844$)	4,17	0,632
Često čitam (članke, knjige, pregledam internet) da bih pojačao sopstvene sposobnosti.	4,24	0,821
Često tražim prilike da razvijem nove veštine i znanja.	4,17	0,888
Za mene je razvoj sopstvenih sposobnosti dovoljno važan razlog da preuzmem neki rizik.	3,99	0,947
Uživam u izazovnim zadacima koji mi omogućavaju usvajanje novih veština.	4,19	0,772
Volim da sam uključen/na u poslove koji zahtevaju visok nivo sposobnosti i talenta.	4,15	0,824
Svidaju mi se izazovni zadaci iz kojih mogu mnogo da naučim.	4,28	0,790
Strast prema radu (Likert skala 1-5): (Cronbach's $\alpha = 0,609$)	3,72	0,676
Veliki deo mog životnog zadovoljstva potiče od rada. Volim da radim.	3,89	0,869
Dosta postižem zato što sam istrajan u radu.	4,06	0,851
Ponekad poželim da radim više nego što trenutno radim.	3,75	1,127
Radujem se povratku obavezama kada sam daleko od njih.	3,19	1,105

Naredne analize (Tabele 4-6) treba da ukažu na vezu između *Spremnosti studenata za preduzetništvo* i ranije definisanih karakteristika studenata i faktora okruženja.

Najpre je urađena analiza, uz pomoć Pearson-ovog koeficijenta korelacije (Tabela 4), između promenljive *Spremnost za preduzetništvo* i promenljive koja meri godine starosti ispitanika. Dobijena je negativna vrednost koeficijenta korelacije, bliska nuli, koja nije statistički značajna ($p > 0,05$). Stoga, nije moguće dokazati postojanje relacije (P1): *Godine starosti studenata utiču na njihovu spremnost za preduzetništvo*. Takođe, prema ostalim vrednostima (dalje u Tabeli 4), *Godine starosti studenta* nisu u statistički značajnoj vezi sa ostalih 5 dimenzija spremnosti za preduzetništvo (*Preduzetničke namere*, *Sposobnost za preduzetništvo*, *Atraktivnost preduzetništva*, *Orijentacija ka učenju*, *Strast prema radu*). I ove vrednosti koeficijenta korelacije su, takođe, bile negativne i bliske nuli.

U Tabeli 4 prikazana je i veza između *Prosečne ocene na studijama* i nivoa *Spremnosti studenata za preduzetništvo* (sa svih 5 dimenzija). Na osnovu rezultata Pearson-ovog koeficijenta korelacije (ρ), nije dobijena statistički značajna korelacija ($p > 0,05$). Jedini statistički značajan rezultat ($p < 0,01$) bio je kod dveju promenljivih - *Orijentacija ka učenju* ($\rho = 0,301$) i *Strast prema radu* ($\rho = 0,224$) - sa promenljivom *Prosek ocena na studijama*. Stoga se može odbaciti pretpostavka (P5) da uspeh na studijama može uticati na spremnost studenata za preduzetništvo.

Tabela 4: Spremnost za preduzetništvo i godine starosti, prosečna ocena i pol studenata

Varijable:	Vrednost koeficijenta korelacije (ρ)		Srednja vrednost (T-test)	
	Starost	Prosek ocena	Pol studenata	
			Muški N = 79	Ženski N = 98
(S) Spremnost za preduzetništvo	- 0,100	0,140	3,54	3,53
(1) Preduzetničke namere	- 0,020	0,135	3,04	2,88
(2) Sposobnost za preduzetništvo	- 0,054	- 0,008	3,29	3,12
(3) Atraktivnost preduzetništva	- 0,109	- 0,027	3,67	3,64
(4) Orijetacija ka učenju	- 0,069	0,301**	4,06	4,26
(5) Strast prema radu	- 0,134	0,224**	3,65	3,78
Statistička značajnost	** $p < 0,01$; * $p < 0,05$			

Pored prethodnog, u Tabeli 4 su predstavljeni i rezultati uticaja osobine *Pol studenta* na *Spremnosti za preduzetništvo*. Na osnovu rezultata ispitivanja, dobijenih poređenjem - pomoću statističke tehnike T-test, ne

postoji statistički značajna razlika u pogledu *Spremnosti za preduzetništvo* između muškaraca ($M = 3,54$) i žena ($M = 3,53$), tj. nije potvrđena pretpostavka P2.

Sledeći faktor za analizu karakteristika studenata u pogledu preduzetničke spremnosti je *Mesto življenja studenta*. Ova karakteristika je nametnula pitanje: *Da li se studenti iz Beograda razlikuju od studenta iz drugih gradova Srbije - u pogledu spremnosti za preduzetništvo?* Pitanje je prouzrokovano činjenicama: Beograd, kao glavni grad Srbije i, ujedno, njen najrazvijeniji deo, može pružiti više preduzetničkih mogućnosti i više želje za pokretanjem sopstvenog biznisa studentima koji su odrasli i žive u njemu. U prilog tome, u radu Vujović (2012), objašnjavaju se karakteristike preduzetničkog grada i navode preduzetnički kapaciteti Beograda. Sa druge strane, činjenica je i da pojedini, slabo razvijeni, delovi Srbije više stimulišu ljude na preduzetničku aktivnost i samozapošljavanje - kao jedini način opstanka i ekonomske egzistencije. Na primer, preduzetništvo u ruralnim područjima - prema Gajić (2014), predstavlja potencijal za zapošljavanje i poboljšavanje životnog standarda stanovništva. U tom smislu, posmatrane su dve grupe: studenti iz Beograda (Bgd), i studenti sa mestom življenja iz drugih delova i gradova Srbije (Non-Bgd). U analizi je korišćen T-test, a rezultati su predstavljeni u Tabeli 5. U rezultatima se ne primećuje statistički značajna razlika u *Spremnosti za preduzetništvo* između dve grupe studenata. Rezultati pokazuju da studenti iz Beograda imaju samo izraženiju *Preduzetničku nameru* od studenata koji inače žive van Beograda; međutim, po ostalim dimenzijama *Spremnosti za preduzetništvo* razlike nije bilo. Stoga se pretpostavka P3 smatra nepotvrđenom.

Tabela 5: Spremnosti za preduzetništvo i mesto življenja, godina studija, vrsta obrazovanja studenata

Srednje vrednosti varijabli	Mesto		Godina studija		Vrsta obrazovanja	
	Bgd N = 102	Non-Bgd N = 75	IV i Master N = 110	I,II,III N = 67	Men. N = 96	Inž. N = 79
(S) Spremnost za preduzetništvo	3,60	3,45	3,46*	3,66*	3,64*	3,39*
(1) Preduzetničke namere	3,11*	2,75*	2,91	3,03	3,10*	2,75*
(2) Sposobnost za preduzetništvo	3,32	3,03	3,07*	3,40*	3,21	3,17
(3) Atraktivnost preduzetništva	3,73	3,55	3,51*	3,89*	3,73	3,54
(4) Orijentacija ka učenju	4,16	4,19	4,15	4,21	4,30**	3,99**
(5) Strast prema radu	3,71	3,74	3,70	3,76	3,84**	3,55**
Statistička značajnost:	* $p < 0,05$ (T - test); ** $p < 0,01$ (T - test)					

Jedna od pretpostavki (P6) proverava, zapravo, da li studenti na završnim godinama studija (IV godina ili master studije), koji su položili veći broj ispita i, samim tim, razmišljaju o svom skorom zapošljavanju, imaju veći nivo spremnosti za preduzetništvo od studenata koji su na nižim godinama studija i koji su više orijentisani ka učenju i polaganju ispita? U tom smislu, studenti su podeljeni u dve grupe (Tabela 5). Prvu grupu čine studenti na četvrtoj godini i na master studijama, a drugu grupu - studenti na nižim godinama studija (I, II, III). Ove dve grupe su međusobno upoređene - prema *Spremnosti za preduzetništvo*, a u tom okviru pored se i prema pojedinačnim dimenzijama (*Preduzetnička namera*, *Sposobnost za preduzetništvo*, *Atraktivnost preduzetništva*, *Orijentacija ka učenju*, *Strast prema radu*). Statistički značajni rezultati ($p < 0,05$) su pokazali suprotno: studenti na završnim godinama su ostvarili niži nivo *Spremnosti za preduzetništvo* od studenata na nižim godinama studija (razlika između srednjih vrednosti iznosila je $\Delta 0,20$). Pored toga, studenti na nižim godinama studija su pokazali i viši nivo *Sposobnosti za preduzetništvo* ($\Delta 0,33$) i *Atraktivnosti preduzetništva* ($\Delta 0,38$) od studenata koji su blizu kraja svojih studija. Ostali rezultati poređenja (za ostale dve dimenzije) nisu bili statistički značajni. Dakle, pretpostavka P6 nije potvrđena.

Naredno ispitivanje se odnosilo na dilemu da li se studenti inženjerstva (Inž.) i menadžmenta (Men.) razlikuju u pogledu *Spremnosti za preduzetništvo*, tj. da li je *Spremnosti za preduzetništvo* determinisana vrstom studija (P4)?

Uzorak istraživanja je obuhvatio dve velike grupe studenata: (1) Studenti sa fakulteta za menadžment (Fakultet organizacionih nauka – Studijski program „Menadžment i organizacija“; Ekonomski fakultet; Beogradska poslovna škola); i (2) Studenti sa inženjerskih fakulteta (Fakultet organizacionih nauka – Studijski program „Informacioni sistemi i tehnologije“; Saobraćajni fakultet – BU; Mašinski fakultet – BU; Elektrotehnički fakultet – BU; Tehnološko-metalurški fakultet – BU; Arhitektonski fakultet – BU; Beogradska politehnika; Fizički fakultet – BU; Prirodno-matematički – BU; Šumarski fakultet – BU). Ove dve grupe studenata su međusobno upoređene u pogledu njihove *Spremnosti za preduzetništvo* i pojedinačno – kroz pet posmatranih dimenzija. Rezultati međusobnog poređenja putem T-testa (Tabela 5), pokazali su statistički značajnu ($p < 0,05$) razliku ($\Delta 0,25$) između studenata menadžmenta i studenata inženjerstva - u pogledu *Spremnosti za preduzetništvo*. Ukoliko dve grupe studenata uporedimo prema ostalim pet dimenzija, statistički značajne razlike u korist studenata menadžmenta su sledeće: *Preduzetničke namere* ($\Delta 0,35$; $p < 0,05$); *Orijentacija ka učenju* ($\Delta 0,31$; $p < 0,01$); *Strast prema radu* ($\Delta 0,29$; $p < 0,01$). Kod ostalih dimenzija *Spremnosti za preduzetništvo* razlike između studenata menadžmenta i studenata inženjerstva su bile sledeće: *Sposobnost za preduzetništvo* ($\Delta 0,04$) i *Atraktivnost preduzetništva* ($\Delta 0,19$). Ove razlike srednjih vrednosti, iako su imale uticaj na konačne vrednosti *Spremnosti za preduzetništvo*, nisu bile

statistički značajne ($p > 0,05$). Na osnovu ovog rezultata, može se reći da studenti menadžmenta imaju veću spremnost za preduzetništvo no studenti inženjerstva, te se pretpostavka P4 smatra potvrđenom.

Dalje je vršeno poređenje studenata prema njihovim karakteristikama – u zavisnosti od toga da li su pohađali nastavu i seminare iz preduzetništva i da li imaju preduzetnika u svom okruženju, tj. porodici.

Tabela 6: Spremnost za preduzetništvo i preduzetništvo u porodici, nastava i seminari

Varijable i njihove srednje vrednosti	Nastava iz preduzetništva		Seminar iz preduzetništva		Preduzetnik u porodici	
	Da N = 28	Ne N = 142	Da N = 42	Ne N = 135	Da N = 48	Ne N = 129
(S) Spremnost za preduzetništvo	3,60	3,51	4,02**	3,38**	3,76**	3,46**
(1) Preduzetničke namere	3,11	2,89	3,67**	2,73**	3,30**	2,83**
(2) Sposobnost za preduzetništvo	3,16	3,19	3,64**	3,06**	3,57**	3,06**
(3) Atraktivnost preduzetništva	3,70	3,62	4,24**	3,47**	3,94*	3,55*
(4) Orijentacija ka učenju	4,29	4,14	4,54**	4,05**	4,28	4,13
(5) Strast prema radu	3,76	3,73	4,00**	3,63**	3,73	3,72

Statistička značajnost: ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$;

Najpre je izvršeno poređenje stavova studenta koji su slušali nastavu iz preduzetništva i onih (studenata) koji to nisu slušali (Tabela 6). Na osnovu pitanja o pohađanju nastave iz preduzetništva, studenti su - prema njihovim odgovorima (Da/Ne) - razvrstani u dve grupe, a njihovi odgovori su analizirani (putem T-testa) po *Spremnosti za preduzetništvo*. Zbog velike razlike u veličini/brojnosti grupa studenata koji su pohađali nastavu iz preduzetništva ($N = 28$) i onih koji to iskustvo nisu imali ($N = 142$), nije utvrđena statistički značajna razlika ($p > 0,05$), ni prema jednoj od dimenzija *Spremnosti za preduzetništvo*. Sa ovim uzorkom nije potvrđena definisana pretpostavka (P7) da studenti koji pohađaju nastavu na fakultetu iz preduzetništva imaju veći nivo *Spremnosti za preduzetništvo* i izraženije preduzetničke namere?

Pored prethodne analize - o formalnoj edukaciji iz preduzetništva (kroz nastavu), ispitivan je i uticaj neformalnog obrazovanja (kroz seminare) iz preduzetništva na *Spremnosti za preduzetništvo* studenata i na njihove preduzetničke namere. Razlog tome je što studenti, kroz pohađanje seminara i treninga, pokazuju svoju stvarnu zainteresovanost i želju za sticanjem dodatnih znanja i informacija za oblast preduzetništva, što ne mora biti slučaj sa formalnom nastavom (koja je, najčešće, obavezna, te i manje popularna). Uz to, edukativni sadržaj seminara je, najčešće, orijentisan na praktična znanja – kojih su (kao oblika pripreme za život i načina pokazivanja kompetentnosti) mladi željni. Studenti iz uzorka su razvrstani u dve grupe, u zavisnosti od toga da li su pohađali seminare iz preduzetništva ili ne. Rezultati su predstavljeni u Tabeli 6. Analiza T-testa dve grupe studenata pokazala je da su studenti koji su pokazali stvarnu zainteresovanost za preduzetništvo (pohađanjem seminara o preduzetništvu), prema rezultatima, imali i viši stepen *Spremnosti za preduzetništvo*, a razlika između srednjih vrednosti ($\Delta 0,64$) je bila statistički značajna ($p < 0,01$). Time je dokazana početna pretpostavka (P8) – da studenti koji su pohađali seminare iz preduzetništva imaju izraženije preduzetničke namere (no oni koji nisu pohađali takve seminare). Razlike srednjih vrednosti pet dimenzija *Spremnosti za preduzetništvo* - između dve grupe studenata - bile su takođe statistički značajne: *Preduzetničke namere* ($\Delta 0,94$; $p < 0,01$), *Sposobnost za preduzetništvo* ($\Delta 0,58$; $p < 0,01$), *Atraktivnost preduzetništva* ($\Delta 0,77$; $p < 0,01$), *Orijentacija ka učenju* ($\Delta 0,49$; $p < 0,01$) i *Strast prema radu* ($\Delta 0,37$; $p < 0,01$).

Poslednja analiza se odnosila na pretpostavku (P9) da *Preduzetničko iskustvo u porodici* može doprineti izraženijoj *Spremnosti (studenata) za preduzetništvo*. Ova pretpostavka je u skladu sa shvatanjima da na preduzetništvo, pored ličnih karakteristika pojedinca, može uticati i njegovo okruženje, tj. pozitivni primeri preduzetničke prakse iz okruženja (npr. porodice). U posmatranom istraživanju, studenti su pitani da li imaju preduzetnika u porodici. Na osnovu odgovora (Da/Ne), studenti su bili podeljeni u dve grupe; one su analizirane (kroz T-test) prema *Spremnosti za preduzetništvo* i ostalih pet dimenzija. Rezultati (predstavljeni u Tabeli 6) pokazuju da postoji statistički značajna razlika srednjih vrednosti *Spremnosti za preduzetništvo* ($\Delta 0,30$; $p < 0,01$) između studenata koji imaju preduzetnike u porodici i onih koji nemaju takvo okruženje. Dakle, studenti sa porodičnim preduzetničkim iskustvom pokazuju veću *Spremnosti za preduzetništvo*. Poređenjem definisanih grupa prema svih pet dimenzija, T-test je pokazao statistički značajnu razliku samo u dimenzijama: *Preduzetničke namere* ($\Delta 0,47$; $p < 0,01$), *Sposobnost za preduzetništvo* ($\Delta 0,51$; $p < 0,01$) i *Atraktivnost preduzetništva* ($\Delta 0,39$; $p < 0,05$). Dakle, studenti koji u svom okruženju imaju preduzetnika u porodici pokazuju izraženiju *Spremnost za preduzetništvo* (tj. češće *Preduzetničke namere*, veću *Sposobnost za preduzetništvo* i izraženiju *Atraktivnost preduzetništva*). Ovakav rezultat ukazuje na pozitivan uticaj preduzetničkog okruženja na *Spremnosti za preduzetništvo*, te se pretpostavlja P9 smatra potvrđenom.

Na kraju, mogu se sumirati dobijeni rezultati istraživanja: 1) Statistički značajni uticaj *Godine studija* na *Spremnosti za preduzetništvo*; 2) Statistički značajan uticaj *Vrste obrazovanja* (inženjersko i menadžersko) na *Spremnosti za preduzetništvo*; 3) Statistički značajan uticaj neformalnog obrazovanja u vidu *Seminara* i *Treninga*

iz preduzetništva na Spremnosti za preduzetništvo; 4) Statistički značajan uticaj *Preduzetničkog iskustva u porodici na Spremnost (studenata BU) za preduzetništvo*.

5 Zaključak

U ovom radu autori su, kroz istraživanje spremnosti studenata Univerziteta u Beogradu za preduzetništvo, putem ispitivanja stavova studenata, ukazali na skup uticajnih karakteristika studenata i faktora okruženja za predmet istraživanja. Spremnost studenata je merena kroz pet dimenzija: Preduzetničke namere, Sposobnost za preduzetništvo, Atraktivnost preduzetničkog zanimanja (po mišljenju studenata), Orijentacija ka učenju, i Strast za radom. Ispitivane karakteristike studenata bile su: Pol, Starost (u [god.]), Godina na studijama, Mesto življenja, Prosečna ocena na studijama, Profil obrazovanja (menadžersko i inženjersko), Preduzetničko okruženje studenta (preduzetnik u porodici), Obrazovanje iz preduzetništva (nastava na studijama; pohađanje seminara). Sve navedene karakteristike, zajedno sa osobinom *Spremnost za preduzetništvo*, predstavljale su varijable koje su analizirane putem statističkih metoda (koeficijent korelacije, T-test). Najinteresantiji rezultati analize su da: a) Studenti menadžmenta imaju veću *Spremnosti za preduzetništvo* i izraženije preduzetničke namere za pokretanje sopstvenog poslovnog poduhvata (u odnosu na studente inženjerstva) i b) Studenti nižih godina studija imaju veću *Spremnosti za preduzetništvo* (no student IV I V godine studija). Ovi rezultati mogu poslužiti kao dokaz opravdanosti promovisanja preduzetništva među studentima tehničkih i inženjerskih fakulteta - koje će imati za cilj da poduče kreativne i inovativne studente kako da pokrenu sopstveni poslovni poduhvat - zasnovan na njihovim inženjerskim idejama. Takođe je moguće zaključiti da je predmete iz oblasti preduzetništva bolje ponuditi studentima što ranije – na nižim godinama studija (kad su za to više zainteresovani). Navedene aktivnosti u edukaciji inženjera i budućih preduzetnika mogu imati snažan uticaj na ekonomski razvoj države, kroz promociju preduzetničke ekonomije, samozapošljavanje, (rano) poslovno povezivanje i sl.

Literatura

- [1] Ajzen, I. (1991). The theory of planned behaviour. *Organizational behaviour and human decision processes*, 50(2), 179-211.
- [2] Barringer, B. R., & Ireland, R. D. (2010). *Entrepreneurship: Successfully launching new ventures*. 3th edition, Pearson Education, Upper Saddle River, New Jersey, ISBN: 978-0-13-8155808-8
- [3] Briggs, S. R., & Cheek, J. M. (1986). The role of factor analysis in the development and evaluation of personality scales. *Journal of personality*, 54(1), 106-148.
- [4] De Clercq, D., Honig, B., & Martin, B. (2013). The roles of learning orientation and passion for work in the formation of entrepreneurial intention. *International Small Business Journal*, 31(6), 652-676.
- [5] DeVellis, R. F. (2012). *Scale development: Theory and applications* (Vol. 26). Sage Publications.
- [6] Dinis, A., Paço, A. F., Ferreira, J., Raposo, M., & Rodrigues, R. G. (2013). Psychological characteristics and entrepreneurial intentions among secondary students. *Education+ Training*, 55(8/9), 763-780.
- [7] Farashah, A. D. (2013). The process of impact of entrepreneurship education and training on entrepreneurship perception and intention: Study of educational system of Iran. *Education+ Training*, 55(8/9), 868-885.
- [8] Gajić, A. (2014). Preduzetništvo kao privredna snaga u razvoju ruralnih područja. *Trendovi u poslovanju*, 1(3), 9-14.
- [9] Hamidi, D. Y., Wennberg, K., and Berglund, H. (2008), 'Creativity in entrepreneurship education', *Journal of Small Business and Enterprise Development*, Vol 15, pp 304–320.
- [10] Hsieh, C., Nickerson, J. A., & Zenger, T. R. (2007). Opportunity discovery, problem solving and a theory of the entrepreneurial firm. *Journal of Management Studies*, 44(7), 1255-1277.

- [11] Joensuu, S., Viljamaa, A., Varamäki, E., & Tornikoski, E. (2013). Development of entrepreneurial intention in higher education and the effect of gender—a latent growth curve analysis. *Education+ Training*, 55(8/9), 781-803.
- [12] Lee, L., Wong, P., Foo, M., & Leung, A. (2011). Entrepreneurial intentions: the influence of organizational and individual factors. *Journal of Business Venturing*, 26(1), 124-136.
- [13] Nabi, G., Holden, R., & Walmsley, A. (2010). Entrepreneurial intentions among students: towards a re-focused research agenda. *Journal of Small Business and Enterprise Development*, 17(4), 537-551.
- [14] Moore, C. V., Petty, J. W., Palich, L. E., & Longenecker, J. G. (2008). *Managing Small Business: An Entrepreneurial Emphasis*, International Edition, 14th Edition. Cengage Learning.
- [15] Omerbegović-Bijelović, J. (2010). Preduzetništvo i upravljanje MSP – poglavlje u knjizi: Grupa autora (redaktor: Omerbegović-Bijelović, J.). *Osnove operacionog menadžmenta*. Univerzitet u Beogradu – Fakultet organizacionih nauka, Beograd. 233-248.
- [16] Pejanović, R., & Vujović, S. (2008). Ruralni razvoj i agroturizam. *Agroekonomika* No 37-38.
- [17] Solesvik, M., Westhead, P., Matlay, H., & Parsyak, V. N. (2013). Entrepreneurial assets and mind sets: benefit from university entrepreneurship education investment. *Education + Training*, 55(8/9), 748-762.
- [18] Souitaris, V., Zerbinati, S., & Al-Laham, A. (2007). Do entrepreneurship programmes raise entrepreneurial intention of science and engineering students? The effect of learning, inspiration and resources. *Journal of Business Venturing*, 22(4), 566-591.
- [19] Tang, L., & Koveos, P. E. (2004). Venture entrepreneurship, innovation entrepreneurship, and economic growth. *Journal of Developmental Entrepreneurship*, 9(2), 161-171.
- [20] Thompson, E. R. (2009). Individual entrepreneurial intent: Construct clarification and development of an internationally reliable metric. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 33(3), 669-694.
- [21] Vujović, S. (2012). Lokalni, globalni, preduzetnički i socioekološki aspekti savremenog grada. *Sociologija*, (Vol. 54/1), 105-122.
- [22] Zampetakis, L. A., Gotsi, M., Andriopoulos, C., & Moustakis, V. (2011). Creativity and entrepreneurial intention in young people Empirical insights from business school students. *The International Journal of Entrepreneurship and Innovation*, 12(3), 189-199.
- [23] Zampetakis, L. A., Kafetsios, K., & Moustakis, V. (2013). The role of students' anticipated emotions in entrepreneurial intentions, IX Symposium of business and academics – SPIN 2013, 5-6 November, Belgrade, Serbia, 179-188.
- [24] Zhang, Y., Duijsters, G., & Cloudt, M. (2013). The role of entrepreneurship education as a predictor of university students' entrepreneurial intention. *International Entrepreneurship and Management Journal*. DOI: 10.1007/s11365-012-0246-z.